

Diadalmenet és polgárháború a késő köztársaságkorban

A római diadalmenetet az utóbbi ötven évben, ezen belül főként az utóbbi egy-másfél évtizedben számos könyv, tanulmány vizsgálta a legkülönbözőbb szempontokból és igen mélyrehatóan. Mivel Liviusnak köszönhetően a *triumphus*nak leginkább a Kr. e. III. század végi és a II. század eleji gyakorlatát ismerjük, a szakirodalom is főként erre az időszakra fókuszál. *Karsten Hjort Lange* viszont a késő köztársaságkor, pontosabban a Sullától Octavianusig terjedő időszak diadalmeneteit vizsgálja abból az aspektusból, hogy miként érvényesült, illetve érvényesült-e egyáltalán az a hagyomány, miszerint *triumphust* csak külső ellenség felett aratott győzelem esetén lehetett tartani, polgárháborút lezáró győzelem esetén nem. A kérdést a szerző a római politikai rendszer Kr. e. I. századi átalakulásának összefüggésrendszerébe illeszti, hangsúlyozva, hogy a triumphus egyike – igaz, nagyon fontos eleme – azoknak a politikai rituáléknak, amelyeknek jellege és funkciója megváltozott ebben az időszakban. A változások hátterében az a tény áll, hogy a Kr. e. I. század háborús konfliktusai nagyrészt polgárháborúk, amelyeket hagyományosan nem követhetett diadalmenet, ugyanakkor az ezekből győztesen kikerülő parancsnokok igényt tartottak erre a rendkívüli megtiszteltetésre, amely azzal, hogy teljes mértékben elismerte presztizsüket és rendkívüli, karizmatikus képességeiket, mintegy legitimálta a hatalmukat. *Lange* a források tüzetes elemzésével és a szakirodalomban megfogalmazódó vélemények gondos mérlegelésével igyekszik megvilágítani, miként volt lehetséges a konvenció és az azzal szöges ellentétben álló igények összeegyeztetése.

Tanulmányának első fejezete azzal a hagyományos tiltással foglalkozik, amely a polgárháborút követő *triumphus*ra vonatkozott. A diadalmenet tartásának kritériumairól legrészletesebben a Tiberius uralkodása idején író Valerius Maximus értekezik (2,8,1sk.), aki azt állítja (2,8,7), hogy polgárháborút követően soha nem került sor sem *supplicatio*ra (a győzelmet követően az isteneknek járó ünnepség), sem *ovatio*ra, sem *triumphus*ra, mivel egyrészt a senatus erre nem adott engedélyt, másrészt senki nem is tartott rá

igényt olyan győzelem után, amely a polgárság egy részének gyászával járt együtt. Miután Lange Valerius Maximus némely, a tényeknek nyilvánvalóan ellentmondó állítására a korábbi szakirodalomtól eltérő magyarázatot ad, áttér azokra a további forrásokra (Cicero, Lucanus, Florus, Plutarchos, Dio Cassius, Tacitus), amelyek minden kétséget kizáróan egyöntetűen alátámasztják: az ókori Rómában konszenzus volt abban a tekintetben, hogy polgárháborús győzelemért nem lehet diadalmenetet tartani. Az alapelvet illetően tehát egyetértés volt, a kérdés az, vajon miként érvényesült ez a gyakorlatban?

Mindenekelőtt látni kell, hogy a *triumphus*ra vonatkozó szabályok a római politika hagyományainak, illetve ezek változásának tágabb kontextusába illeszkednek, így a polgárháborúval kapcsolatos kritérium is értelemszerűen csak a Kr.e. I. században, a Sulla-féle polgárháborútól kezdve formálódhatott ki, mégpedig a szerző véleménye szerint a kortársak informális párbeszédének eredményeként. Úgy véli, a probléma különösképpen Caesar diadalmeneteivel kapcsolatban került előtérbe, jóllehet Caesar egy olyan hagyományt követett, amelynek kezdetei Sullára és Pompeiusra vezethetők vissza.

Róma első polgárháborúja (Kr. e. 87–82) után, Kr. e. 81-ben a győztes Sulla egy kétnapos diadalmenetet tartott Mithridatés fölötti győzelmét ünnepelve (*de rege Mithridate*). A második napon felvonultatta azt az aranyat és ezüstöt, amit polgárháborús ellenfele, a veresége után öngyilkosságot elkövető ifjabb Marius halmozott fel Praenestében, akinek a nevét egyébként a menetben vitt egyik tábla is feltüntette, valamint a diadalmenetben ott vonultak Sulla száműzetésből visszatért hívei. Ezzel együtt a források alapján semmi sem támasztja alá azt a gyanút, hogy a diadalmenet *de rege Mithridate* csupán a tényleges polgárháborús *triumphus* álcázására szolgált volna. Lange szerint Sulla diadalmenete egy valóságos, külső ellenséggel vívott háborút követett, nem állt összefüggésben a polgárháborúval, mindazonáltal Sulla arra használta fel, hogy a polgárháborús győzelméből fakadó restaurációt ünnepelje vele.

A Caesar diadalmeneteihez vezető út következő fontos állomását Pompeius africai és hispaniai *triumphus*ai jelentik: ezeket ugyanis olyan háborús konfliktusok után tartotta, amelyek a valóságban polgárháborúk voltak. Az előbbi a Domitius Ahenobarbus vezette marianus oppozíció leverését követte, ám mivel Domitiusához csatlakozott Numidia királya, Hiarbas, ez lehetővé tette Pompeius számára, hogy a konfliktust külső háborúként tüntesse fel. Kr. e. 77–71 között Pompeius Sulla ellenségeivel harcolt Hispaniában, melyet 71-ben egy újabb diadalmenet követett – Lange szerint kétségtelenül

ex Hispania (jóllehet a *Fasti Triumphales* erre vonatkozó feljegyzése nem maradt fenn). Erre az adhatott alapot, hogy bár a vezérek rómaiak voltak (Sertorius, Perperna), a parancsnokságuk alá tartozó katonák lusitanok és keltiberek, vagyis nem rómaiak. Nem tudjuk, hogy a kortársak vitatták-e a *triumphus* jogosságát, mindenesetre a szerző úgy véli, ha voltak is ilyen hangok, Pompeius hihetetlen népszerűsége felülírta azokat.

Hogy ezek a diadalmenetek milyen mértékben szolgáltak precedensül Caesar diadalmenetei számára, azt Lange a rendelkezésre álló források körültekintő elemzésével igyekszik világossá tenni. Kr. e. 49-ben azzal, hogy Caesar átlépte a Rubicont, egy újabb polgárháború vette kezdetét, ám Caesar magától értetődően nem vállalta a *bellum civile* ódiúját. Tettét azzal igazolta – példáját majd Augustus követi –, hogy az állam érdekében (*rei publicae causa*) cselekedett, ő csak békét akart, szemben a háborút kezdeményező Pompeiusszal. Ezzel együtt aggályosan elkerülte, hogy pharsalosi győzelme után jelentést küldjön a senatusnak, míg a külső ellenség felett aratott egyiptomi és pontusi győzelmei után nem mulasztotta el megtenni ezt – a senatus meg is ítélte a *supplicationest*. Kr. e. 46-ban, Rómába való visszatérésekor négy diadalmenetet tartott galliai, egyiptomi, pontusi és africai győzelmeiért. A források, így a szakirodalom véleménye is megoszlik arról, hogy ezek a *triumphusok* utaltak-e valamiképpen a közelmúlt polgárháborús eseményeire. Különösen vitatott a negyedik, africai diadalmenet, amelyet Caesar Iuba király felett aratott győzelméért tartott, de tudvalevő, hogy Iuba L. Scipio (a pompeianusok fővezére Africában Kr.e. 46-ban elkövetett öngyilkosságáig) szövetségese volt. Ám a senatus 48-ban felhatalmazta Caesart arra, hogy a pompeianusok ellen harcoljon Africában, sőt még azelőtt megszavazott számára egy *triumphust* Iuba és a vele harcoló rómaiak fölött, hogy a háború elkezdődött volna. Az africai diadalmenet eképpen elfogadható volt, és a pompeiusi precedenst követte, bár úgy tűnik, túl is ment azon: Appianos szerint (b. c. 2,101) Caesar a menetben Scipio, Cato és Petreius halálát ábrázoló festményeket is vitetett, igaz, a nevek feltüntetése nélkül. Lange hangsúlyozza, hogy látszólag indokolatlan provokációról van szó, valójában Caesar a *triumphus* új modelljét hozta létre a Iuba feletti diadalmenettel: kizárólag olyan polgárháborús győzelmei után tartott *ovatiót* vagy *triumphust*, amelyeket külső ellenséggel vívott háborúkként lehetett feltüntetni, ugyanakkor a konfliktus polgárháborús elemét bizonyosan nem leplezte.

Caesar az utolsó diadalmenetét a Pompeius fiai fölött aratott munda győzelme (Kr. e. 45) után tartotta. Az ellenségei Mundánál kizárólag római polgárok voltak, vagyis – ahogyan Lange fogalmaz – hispaniai *triumphusá-*

val világosan megtörte a polgárháborús diadalmenetre vonatkozó tabut, ami Plutarchos szerint ellenérzést váltott ki a rómaiakból (Caes. 56). Ugyanakkor bizonyosnak látszik, hogy akárcsak Pompeius hispaniai diadalmenetét, ezt is egyszerűen *ex Hispania*-ként jegyezték fel, ám nem elhanyagolható különbség, hogy Sertorius parancsnoksága alatt túlnyomó részben nem rómaiak harcoltak. Ennek ellenére Lange szerint Caesar *triumphusa* nem újszerűsége, hanem a továbbra is erős pompeianus szimpátia miatt sértette a rómaiakat.

Tanulmányának utolsó részében azt vizsgálja a szerző, hogy Octavianus/ Augustus miként viszonyult a polgárháborút követő diadalmenet problémájához. A *Res gestae divi Augusti* 1,1-3 alapján világos, hogy Augustus az önigazolás tekintetében a Pompeius és Caesar, valamint a Sulla által kitaposott úton járt tovább: a polgárháború kirobbantója – akit ezért nyilván egyedül terhel a felelősség – a név szerint nem említett Antonius; ő maga a factiók uralma által elnyomott és megtámadott állam felszabadítója. Ám ami a diadalemenetet illeti, nem a caesari precedens folytatója.

A Kr. e. 44 decemberében kezdődött újabb polgárháború fontos csatája zajlott 43. április 21-én Mutinánál. A senatus ezt követően *hostis*-szá (ellen-séggé) nyilvánította Antonius, valamint diadalmenetet szavazott meg Decimus Brutusnak (amire végül soha nem került sor). A *triumphus* jogosságát azzal igazolták, hogy Brutus nem római polgárok, hanem ellenség felett aratott győzelmet. Amiként Lange kiemeli, talán ez volt az első alkalom, amikor egy diadalmenetet direkt módon *hostis*szá nyilvánítással igazoltak. A triumvirek, így Octavianus nem élt ezzel a vitatott módszerrel: kizárólagos polgárháború után nem tartott *triumphust*, akár volt *hostis*-deklaráció, akár nem. Így nem követte diadalmenet sem Philippit, sem Perusiát, bár az utóbbi esetben a Városba való visszatérését *triumphushoz* hasonlóan szervezte meg. A perusiai háborút követően Brundisiumnál kis híján újabb polgárháború robbant ki a triumvirek között, ám mivel mindkét fél katonái megtagadták a harcot, ezt végül sikerült elkerülni: Octavianus és Antonius megállapodott egymással. A brundisiumi egyezség után mind Octavianus, mind Antonius *ovatiót* tartott; a *Fasti Triumphales* mindkettőt ugyanazzal az indoklással jegyezte fel: „mivel békét kötött” M. Antoniuszal (illetve Octavianusszal). Ezek a hagyományostól eltérő, teljesen újszerű *ovatiók* voltak: nem előzte meg őket háború (bár ennek van előzménye, Caesar Kr.e. 44. évi *ovatiója*), a polgárháború *elkerülését* ünnepelték vele, és egyszerűen a Rómába való ünnepélyes bevonulást jelentették.

Külön fejezetet szentel a szerző Octavianus Kr. e. 36. évi *ovatiójának*, melyet Sextus Pompeius legyőzése, Sziciliából Rómába való visszatérése

után tartott. A háború nyilvánvalóan polgárháború volt, Octavianus ezt nem is tagadta, ám rabszolgaháborúként tüntette fel. Rabszolgaháborúban aratott győzelemért pedig a hagyományoknak megfelelően (ld. Kr. e. 132., 99. és 71. évi rabszolgafelkelések) *ovatiót* engedélyezett a senatus.

A köztársaság utolsó polgárháborújának döntő csatája Actiumnál zajlott Kr. e. 31-ben. Az augustusi ideológia legfontosabb dokumentumában, a *Res gestae divi Augusti*-ban a polgárháború befejezése külön hangsúlyt kap (34,1), márpedig Actium értelemszerűen ennek a része. Actium tehát – mint Lange kiemeli – a *Res gestae*-ben is polgárháború, ugyanakkor Egyiptom és Kleopátra ellen vívott külső háború is, és mint ilyen alkalmas diadalmenet tartására. Augustus a visszatérése után Kr. e. 29-ben tartott hármashatártriumfust – illyricumi, actiumi és alexandriai győzelméért – megemlíti a *Res gestae*-ben is (4,1). Más forrásokból tudjuk, hogy ezeket a senatus még visszatérése előtt szavazta meg neki anélkül, hogy személyesen kellett volna kérnie, így a *triumphus* hagyományos rendjétől eltérően – ugyanakkor Caesarhoz hasonlóan – nem kellett találkoznia a senatusszal a *pomerium*on kívül. A hagyományos értelmezés szerint az augustusi ideológia a háborút kizárólag Egyiptom és Kleopátra elleni külső háborúként reprezentálta. Lange azt nem vitatja, hogy amikor sor került a végső összecsapásra Antoniusszal, akkor Octavianusnak sikerült elkerülnie, hogy polgárháború kezdeményezőjeként tűnjön fel, hiszen formálisan Kleopátra ellen indított háborút. Ám a hivatalos ideológia szerint a külső ellenséget rómaiak (Antonius és hívei) támogatták, akik így Róma ellen fogtak fegyvert. Octavianus tehát sohasem tagadta, hogy Antonius ellen harcolt, ám ez mit sem változtat azon, hogy a háborút külső ellenséggel szemben hirdette meg. Mindemellett Antoniust nem nyilvánította *hostisszá* – igaz, Antonius hatalmától megfosztva magánembernek (*privatus*) minősült, és azzal, hogy fegyvert ragadott a *res publica* ellen saját magát deklarálta ellenséggé. Lange tehát nem fogadja el sem azt a véleményt, mely szerint a hivatalos augustusi ideológia kizárólag külső háborúként tüntette volna fel Actiumot, sem azt a nézetet, hogy Actium polgárháborúban aratott győzelem lett volna „a polgárháború eufémisztikus címkéje nélkül”. Ezzel együtt – amennyire tudjuk – Octavianus tartózkodott attól, hogy 36. és 29. évi *ovatióin* és *triumphusain* direkt módon megjelenítette volna a legyőzött római ellenségeit.

Actium után a senatus megtiszteltetésekkel halmozta el Octavianust, amelyek precedenst jelentettek a későbbi császárok számára. Ezek közül Lange azt a Forum Romanum-on felállított actiumi ívet emeli ki, amelyet a diadalmenet miatt, a *triumphus* útvonalának részeként emeltek. Így, bár az *arcus triumphalis* terminus valószínűleg csak a Kr. u. 3. századtól kezdve

volt használatban, az ív kapcsolata a *triumphusszal* teljesen egyértelmű. Az *arcus* Octavianust mint a háború győztesét ünnepelte, egy olyan háborút, amelyet egyszerre vívott külső ellenséggel és polgárokkal. Lange szerint talán nem véletlen, hogy Róma központjában három olyan ív áll – Titusé, Septimius Severusé és Constantinusé – , amelyek mindegyike ténylegesen egy kiterjesztett polgárháború győztesét ünnepli. Ezek a minden megtiszteltetésnél látványosabb emlékművek ugyanis segítettek legitimálni az új uralkodókat azzal, hogy megemlékeztek erényeikről és teljesítményükről. Ennek a politikai legitimációnak az is része volt, hogy a polgárháborús győzelmeket külső ellenség felett aratott győzelemként állítsák be, ám Lange fontosnak tartja annak hangsúlyozását, hogy a győzelmek polgárháborús aspektusát aligha tagadták.

Összességében véve tehát Lange úgy látja, hogy a polgárháborús győzelem nem Augustus idején, hanem már a köztársaságkorban a *triumphus* hagyományának integráns részévé vált olyan változások következményeként, amelyek kezdeteit Sullától kezdve lehet nyomon követni. Ugyanakkor kizárólagos polgárháború után – néhány kivételtől eltekintve – senki sem tarthatott igényt diadalmenetre, csak abban az esetben, ha lehetőség volt arra, hogy a polgárháborút külső ellenséggel vívott háborúként tüntessék fel.

Karsten Hjort Lange: Triumph and civil war in the late Republic (Diadalmenet és polgárháború a késő köztársaságkorban). *Papers of the British School at Rome* 81(2013) 67–90.

Szekeres Csilla